

Вяра Славянска
Вихра Димитрова

**СОЦИАЛНОТО ФЕРМЕРСТВО КАТО
ИНСТРУМЕНТ ЗА ТРУДОВА
ИНТЕГРАЦИЯ**

ГОДИШНИК НА ВУАРР

ТОМ IV

Вяра Славянска е професор по социално управление в катедра „Управление“ на Висше училище по агробизнес и развитие на регионите. Има 18-годишен стаж като университетски преподавател по дисциплините „Управление на човешките ресурси“, „Управление на проекти“, „Управление на екипи“, „Организационно поведение“, „Основи на управлението“ и др.

Научноизследователските ѝ интереси са насочени към изграждане на ефективни системи за управление на човешките ресурси, лидерство и мотивиране на персонала, организационно развитие и управление на проектни екипи. Автор е на около 100 публикации в областта на управлението на човешките ресурси и проектния мениджмънт, в това число монографии, учебници, учебни помагала, студии и статии в национални и международни издания. Участвала е в множество конференции у нас и в чужбина. Член е на Българската асоциация по управление на проекти. Специализирала е „Leadership development“ в Института към Индийското министерство на труда (Делхи, Индия). Била е гост-лектор в Университета на Сегед (Унгария), Университета на Барселона (Испания) и Университета на Кордоба (Испания).

Доц. д-р Вихра Димитрова е завършила Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, специалност „Право“ и специалност „Приложна психология“, и Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“, специалност „Финанси“. Защитава дисертация в катедра ППНПМ към ПИФ на ЮЗУ „Неофит Рилски“ през 2011 година на тема: „Стратегическо управление на висшето образование в условията на глобализация“. Специализирала е Право на ЕС в университета „Тор Вергата“ – Рим, Италия, и Управление на проекти към AICCRE – Венеция, Италия.

Преподава по дисциплините: „Основи на ЕС“, „Институции и функции на ЕС“, „Психология на управлението“ и др. Има над 50 научни публикации, издадени наръчници и учебни пособия, участия в научноизследователски, европейски и международни проекти.

Научните интереси на доц. д-р Димитрова са в областта на Психологията на управлението, Лидерството, Управлението на стреса, Публичната администрация, Стратегическо управление, Висшето образование и Биологичното земеделие.

SOCIAL FARMING AS INSTRUMENT FOR LABOR INTEGRATION

Vyara Slavyanska
Vihra Dimitrova

Abstract

Employment is considered in close connection with reduction of poverty and increase of quality of life of every society. For this reason it is one of the most important directions of the labor and social policy of the European Union, in the name of which many directives, policies, plans and specific programs exist. In this context, the present study underlines the necessity of searching alternative opportunities for providing employment, such as the social farming could be, perceived as a form of social entrepreneurship and social innovation in the rural areas.

Keywords: labor integration, rural area, social entrepreneurship, social farming, social innovation.

СОЦИАЛНОТО ФЕРМЕРСТВО КАТО ИНСТРУМЕНТ ЗА ТРУДОВА ИНТЕГРАЦИЯ

Вяра Славянска
Вихра Димитрова

Резюме

Заетостта се разглежда в тясна връзка с намаляване на бедността и повишаване на качеството на живот на всяко общество. Поради тази причина това е едно от най-важните направления на труда и социалната политика на Европейския съюз, за които съществуват много директиви, политики, планове и конкретни програми. В този контекст настоящата студия подчертава необходимостта от търсене на алтернативни възможности за осигуряване на заетост, като например социалното земеделие, което се възприема като форма на социалното предприемачество и социални иновации в селските райони.

Ключови думи: трудова интеграция, селски район, социално предприемачество, социално земеделие, социални иновации.

ВЪВЕДЕНИЕ

Трудовата интеграция е важен социален и икономически проблем на всяко общество, поради което – основен общоевропейски и национален стратегически приоритет. Трудовата заетост и социалното приобщаване се разглеждат в пряка връзка с намаляване на бедността и повишаване качеството на живот. По тази причина те са едно от най-важните направления на трудовата и социалната политика на Европейския съюз, в името на което съществуват множество директиви, политики, планове и конкретни програми. В този контекст се очертава необходимостта от търсене на алтернативни възможности за осигуряване на трудова заетост, каквато например би могло да бъде социалното фермерство, като форма на социално предприемачество и социална иновация в селските райони.

ЗНАЧЕНИЕ НА ТРУДОВАТА ИНТЕГРАЦИЯ

Трудът се признава за едно от основните човешки права. Чрез свободно избрана заетост хората трябва да могат да живеят добре, да се развиват и израстват в професионалната си кариера, да работят в справедливи и благоприятни условия на труд. По тази причина трудовата заетост е дефинирана като приоритет във всички европейски и национални стратегически документи.

Роля и функции на трудовата заетост

Трудовата заетост има изключително важно значение както за самите заети, така и за обществото като цяло.

Тя дава възможност на хората да:

- задоволяват първичните си потребности от материална сигурност – да си осигуряват доходи, чрез които да подобряват икономическото си благосъстояние и качество на живот;
- структурират ежедневието си и активно да организират живота си според личните си представи и амбиции;
- задоволяват важни социални потребности и да се „включат“ в социума – да установят контакти с други хора и да постигнат социален статус;
- повишават конкурентоспособността си на трудовия пазар – да предпазят знанията и уменията си от атрофиране и да ги усъвършенстват;
- постигнат професионална реализация – да получат признание на личните си способности и компетенции.

Липсата на трудова заетост има негативно отражение върху обществото, тъй като води до изолация, до неизползване на много човешки капитал и до ограничаване на индивидуалните възможности на хората, което по принцип има висока социална и икономическа цена. Извън сферата на заетостта или с ограничен достъп до нея остават значителни групи от населението, а заетостта е сред най-важните предпоставки за социална сигурност и интеграция. От една страна, никое общество не може да си позволи големи групи от трудоспособното население да остават изключени от пазара на труда, особено в условията на силно ограничено предлагане на труд. От друга страна, това изключване има мултиплициращ ефект за част от представителите на уязвимите групи. На практика те остават дълго на пазара на труда (дългосрочно безработни) и много от тях го напускат „обезкуражени“, вливайки се в голямата група на икономически неактивното население на страната, което остава извън сферата на труда, без регулярни и с ниски доходи, без социално осигуряване. Това ражда процеси на социална дезинтеграция, бедност, несигурност и много често престъпност. Увеличават се социалните плащания за сметка на бюджета, растат осигурителните вноски и данъци за работещите и за работодателите, бедността и неграмотността се възпроизвеждат с поколения.

Например безработицата и ниското заплащане подтикват младите хора да избират пътя на емиграцията, което има много силни последици върху демографското развитие на страната (брачност, раждаемост), както и върху трудовия пазар. Променя се нагласата им за професионална реализация и избора на сфера, където да приложат своя труд. Променят се ценностната им ориентация, моралът, намалява мотивацията им и вярата, че трудът може да бъде източник на успех, личностна реализация и по-висок стандарт на живот. Това ги преориентира към по-доходни дейности от т.нар. „нелегална“ или неформална икономика. Последиците са увеличена престъпност, проституция, наркомания и др. Тези процеси пораждат социална несигурност за цялото общество, отразяват се негативно върху възпроизводството на населението и работната сила.

Силно ограниченият достъп на ромите до легална работа, до трайна заетост и социална сигурност им създава ниска мотивация за труд. Оформя се нагласата им да разчитат на държавата за социално подпомагане (помощи, детски надбавки и евентуално мизерни пенсии на по-възрастните, с които се издържат цели семейства и родове). Декларираната им безработица има за цел главно получаване на

социални помощи, а не включване в заетост, т.е. не е реална икономическа активност. Принципно отказват да се включват в програмите за субсидирана заетост, тъй като заплащането е около равнището на социалните плащания, които получават и без да работят, временно е и няма шанс да останат на работа или да намерят друга след приключване на заетостта. А много са извън официалната регистрация на безработните, т.е. без официален статут в обществото. Нищожно ниската им мотивация за труд, високите очаквания към държавата и криминалните деяния (кражби, проституция, неплащане за ползвани услуги, като електроснабдяване, отопление, транспорт и съобщения и др.) още повече засилват обществените негативни нагласи.

Трудовата интеграция като стратегически приоритет

Постигането на висока трудова заетост е едно от най-важните направления на трудовата и социалната политика на Европейския съюз, в името на което съществуват множество директиви, политики, планове и конкретни програми.

- **Цели на ЕС (до 2020):** трудова заетост (работа за 75% от хората на възраст между 20 и 64 години); климатични промени и енергия; образование (намаление на процента на преждевременно напусналите училище до под 10% и поне 40% от 30 – 34-годишните да са със завършено висше образование); бедност и социално изключване (поне 20 милиона по-малко бедни или застрашени от бедност и социално изключване хора).

- **Цели на ЕСФ (2014 – 2020):** осигуряване на работни места за хората; социално приобщаване; по-добро образование; по-силна публична администрация.

- **Цели на ОП „Развитие на човешките ресурси“ (2014 – 2020):** трудова заетост; борба с бедността и социалното изключване.

Посочените цели се реализират чрез: по-висока и по-качествена заетост; намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване; модернизирани на публичните политики.

Предвид сериозната социална и икономическа цена на безработицата, както и силната ѝ връзка с трудовата дискриминация, изграждането на ефективно антидискриминационно законодателство заема специално място в политиката на Европейския съюз. Българското антидискриминационно законодателство е силно повлияно и синхронизирано с европейското, като се стреми към политика на толерантност и недискриминация:

• **Закон за насърчаване на заетостта** – не допуска пряка или непряка дискриминация, включително при обявяване на работните места работодателите нямат право да определят условия по признаците пол, възраст, народност, етническа принадлежност и здравословно състояние.

• **Закон за защита срещу дискриминация** – задължава работодателя да предотвратява всички форми на пряка и непряка дискриминация на работното място, да отстранява предпоставките за това и да създава психологически климат на нетърпимост към подобни прояви, включително да предотвратява и защитава служителите си от дискриминационни актове, извършени от техни колеги¹.

• **Кодекс на труда** – задължава работодателя да пази достойнството на служителите и му забранява да извършва и да допуска извършването на актове на дискриминация спрямо служителите в своето предприятие.

СОЦИАЛНОТО ФЕРМЕРСТВО В КОНТЕКСТА НА СОЦИАЛНОТО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО И СОЦИАЛНИТЕ ИНОВАЦИИ

Социалното фермерство е сравнително нов феномен, за който все още липсва както достатъчно изчерпателна дефиниция, така и законодателна регулация. Все пак е ясно, че то:

• е една от функциите на многофункционалното селско стопанство;

• включва дейности, свързани с ферми, животни, растения, градини, гори, паркове и т.н.;

• има мултидисциплинарна природа;

• представлява иновативен начин за обвързване на земеделски практики и социални дейности/услуги²;

• включва културни, образователни, обучаващи и др. дейности, насочени към хора в трудна ситуация;

• има предприемачески характер и преследва печалба (фермата не е нестопанска организация), независимо от генерирането на позитивни ефекти върху общественото благополучие³.

¹ Закон за защита от дискриминация, ДВ, бр. 68, 2006.

² Pruteanu, E., L. Furdul, V Șerbu. 2012. Cooperation – the future of peasant farms in Romania, *Quality – Access to Success*, 13 (3): 801-808.

³ Foti, V., V. Giudice, M. Rizzo. 2014. Relationship system analysis in social farming: The role of "Sicilian Social Farm Network", *Quality – Access to Success*, 15 (1): 62-68.

Социалното фермерство като социално предприемачество и социална иновация

Социалното фермерство може да бъде разглеждано в контекста на концепциите за социално предприемачество и социални иновации.

Същност на социалното предприемачество. В най-общ смисъл, социалното предприемачество представлява специфичен тип икономическа активност (стопанска дейност), която балансира социални и икономически цели. Аналогично, социалното предприятие е такъв тип предприятие, което извършва стопанска дейност в името на социална кауза, т.е. някаква социално значима цел. Всяко социално предприятие:

- има за главна цел извършване на общественоразположна дейност – постигане на социален ефект и оказване на благотворно влияние чрез решаване на конкретен социален проблем (напр. подобряване качеството на живот на уязвими групи);

- във връзка с горепосоченото, има за цел също така генериране на приходи от стопанска дейност, но не за да реализира печалба за своите собственици, а за да се самоиздържа, като избегне зависимост от проектно финансиране, доброволчество и дарителство – т.е. социалните цели или общественият интерес са причината за търговската му дейност;

- извършва дейност често под формата на социална иновация;

- се управлява по прозрачен начин, по-специално чрез включване в управлението на работници, клиенти и заинтересовани страни, засегнати от стопанската му дейност.

Социалното предприятие винаги функционира в полза на служителите си, като им осигурява заетост, или в полза на други уязвими групи или социални каузи. В този смисъл социалната стопанска дейност може да се раздели на две основни форми:

- Предоставяне на социални услуги на уязвими потребители, като достъп до жилище или до грижи, здравеопазване, помощ за възрастни хора или лица с увреждания, грижи за деца, достъп до заетост и обучение, приобщаване на рискови групи, справяне със зависимост и т.н.;

- Производство на стоки или услуги по начин, който съдейства за трудовата интеграция на хора в неравностойно положение, изолирани и маргинализирани най-вече поради недостатъчна квалификация или социални или професионални проблеми, т.е. осигуряване на заетост.

Социални предприятия съществуват във всички сфери на стопанската дейност – производство на всякакви стоки и предоставяне на различни услуги.

Същност на социалните иновации в селските райони. На европейско ниво липсва ясна дефиниция на понятието „иновации в селските райони“. От една страна, това предоставя повече възможности, но от друга страна, крие риск от разнообразна интерпретация, а освен това създава трудности по отношение стимулирането на иновациите (поради липсата на разработени насоки или финансови стимули). Различните държави членки дават различни (макар и сходни) дефиниции, като например: „Разработване или внедряване на нова политика, модел на работа, продукт или технология“ (Финландия); „Продукти или услуги, които са нови за конкретната област. Нови методи за производство на продукти или доставка на услуги, които дават възможност човешкият, физическият и/или финансовият потенциал на региона да бъдат интегрирани и по-добре използвани. Комбинации и връзки между икономически сектори, които са традиционно разделени. Оригинални начини за организиране и участие на местните общности в процеса на вземане на решения и изпълнението на един проект“ (Холандия); „Нови подходи, методи, продукти, проекти, пазари и др.“ (Словения); „Проекти, чийто начин на изпълнение включва иновативни подходи“ (Ирландия); „Прилагане на иновативни концепции“ (Германия).

Най-общо, иновациите в селските райони се свързват с:

- „Въвеждане на новост в икономическия или социалния живот в селските райони, която добавя нова икономическа или социална стойност към живота в тези райони“;

- „Успешно създаване и/или експлоатация на новост (икономическа, социална, организационна или технологична) в областта на производството и реализацията на селскостопанска продукция, технологиите за опазване на околната среда и услугите в селските райони, с цел развитие и по-добро използване на потенциала в селските райони“;

- „Извършване на радикална промяна, но най-често – множество малки подобрения“.

- Иновациите в селските райони имат няколко основни разновидности:

- иновации от селските райони, с приложение на друго място (напр. продуктите на биологичното земеделие);

- иновации, насочени към селските райони, но възникнали другаде;

- иновации от универсално естество със силно отражение върху живота в селските райони (напр. интернет).

Основни сфери на иновации в селските райони са: възобновяеми енергийни източници; селски туризъм, икономическа интеграция и местни партньорства; предприемачество; развитие, преработка на храни и хранителни вериги за доставка. Като особено иновативни се разглеждат преди всичко проектите, свързани с използването на възобновяеми енергийни източници, и тези, свързани с иновации в услугите (напр. улеснения за инвалиди, широколентов интернет за по-отдалечените населени места и др.). За приоритетни се считат проекти, фокусирани върху младежите и жените, структурата на застаряващото население и емиграцията на младите от селските райони. Значително внимание се обръща и на връзката между качеството на околната среда и туризма, както и върху добавянето на стойност към основните продукти.

Всяка социална иновация представлява априори ново решение (продукт, услуга, модел, пазар, процес), което посреща конкретни социални нужди и проблеми по-ефективно от досегашните. Тя винаги е свързана с реализиране на идея, която носи стойност, защото води до социална промяна и има пряко влияние върху качеството на живот на хората и общностите. В този смисъл социалните иновации са инструмент за дългосрочна промяна – повишават капацитета на обществото да функционира по-добре в дългосрочен план. Те могат да бъдат приложени във всяка една сфера – от развитие на отдалечени селски райони до подобряване на градската среда, от политики за възрастните хора до подпомагане на ранно детско развитие, от земеделие до архитектура.

Социалното предприемачество и социалните иновации в селските райони като европейски и национален приоритет

Социалното предприемачество и социалните иновации (вкл. в селските райони) са обект на значително финансово подпомагане, което лесно аргументира идентифицирането им като европейски и национален приоритет.

Социалното предприемачество като стратегически приоритет. На практика през последните десет години няма стратегически европейски документ в социалната (и не само) сфера, който да не приоритезира социалните предприятия като инструмент за

социална политика. Социалното предприемачество и социалните предприятия са идентифицирани като ключов инструмент за иновации и преодоляване проблемите на бедността и социалната изолация. В този контекст, една от основните цели на стратегията за растеж на Европейския съюз през следващото десетилетие – „Европа 2020“, е развитието на социалното предприемачество и утвърждаването му като бизнес модел, който генерира социална стойност, допринася за постигането на интелигентен и устойчив растеж и същевременно спомага за намаляване на бедността и социалното изключване. По тази причина през новия програмен период за цяла Европа са отпуснати повече средства за финансиране на проекти на социални предприятия.

През настоящия програмен период (2014 – 2020 г.) социалното предприемачество в България се финансира по оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“, приоритетна ос 2 „Намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване“, конкретно в процедура „Развитие на социалното предприемачество“. Целта на процедурата е да се улесни достъпът до заетост и да се осигури подкрепа за социалното включване на уязвими групи чрез създаване на подходящи условия за тяхната професионална интеграция. Програмата финансира дейности, насочени към осигуряване на подкрепа за създаване на нови и разширяване дейността на вече съществуващи социални предприятия, специализирани предприятия и кооперации на хора с увреждания във връзка с осигуряване на заетост.

Социалното предприемачество е засегнато и в рамковите програми на ЕС – програмата за научни изследвания и иновации „Хоризонт 2020“ и програмата за образование „Еразъм+“, където са приоритизирани два основни аспекта на социалното предприемачество – младежката заетост и обучението през целия живот. Финансират се дейности, свързани както с анализи и разработване на стратегии за справяне със съответния социален проблем, така и с повишаване на професионалната квалификация на младежи и други възрастни групи или на такива в неравностойно положение.

Социалните иновации в селските райони като стратегически приоритет. Социалните иновации в селските райони могат да бъдат ясно идентифицирани сред приоритетите на ЕС и съответно разглеждани в рамките на финансирането по Програмата за развитие на селските райони.

• *Приоритет № 6 на ЕС за развитие на селските райони (2014-2020)*: Насърчаване на социалното приобщаване, намаляването на бедността и икономическото развитие в селските райони.

• *Програма за развитие на селските райони (2014 – 2020) – основни цели*:

– намаляване на бедността и социалното изключване;

– ограничаване на процесите на обезлюдяване – чрез запазване на земеделската заетост и създаване на заетост извън земеделието, както и чрез подобряване на достъпа на основни услуги и инфраструктура, в това число достъпа до интернет.

Аналогично, социалните иновации в селските райони имат връзка с дефинираните стратегически приоритети за финансиране:

Стратегически приоритет 1: Образование, квалификация и заетост за приобщаващ растеж. Подприоритети: заетост и трудова мобилност; социално включване; образование, обучение и учене през целия живот.

Стратегически приоритет 2: Научни изследвания, иновации и инвестиции за интелигентен растеж. Подприоритети: повишаване конкурентоспособността и ресурсната ефективност на МСП; НИРД и иновации; достъп до и използване на ИКТ.

Стратегически приоритет 3: Свързаност и зелена икономика за устойчив растеж. Под-приоритети: преминаване към ниско-въглеродна икономика, енергийна и ресурсна ефективност; климат и климатични промени, превенция и управление на риска; околна среда и опазване на природното богатство – управление на водите, биологично разнообразие и НАТУРА 2000.

СОЦИАЛНОТО ФЕРМЕРСТВО КАТО ИНСТРУМЕНТ ЗА ТРУДОВА ИНТЕГРАЦИЯ

Първият пример за социално фермерство са т.нар. „ферми за социални грижи“, създадени в Холандия през 90-те години, а понастоящем съществуват множество подобни инициативи, отличаващи се с изключително разнообразие по отношение на включените дейности, целеви групи и начин на финансиране⁴. Разбира се, социалното фермерство е развито в различна степен в различните европейски държави. Например в някои от тях, като Италия, са налице добри практики и традиции в тази посока – здравният и лечебен сектор

⁴ Lanfranchi M., C. Giannetto, A. De Pascale. 2014. The role of nature-based tourism in generating multiplying effects for socio economic development of rural areas, *Quality – Access to Success*, 15 (140): 96-100.

идентифицира и използва социалното земеделие като средство за терапия, икономическият сектор – като инструмент за осигуряване на заетост, селскостопанските производители – като източник на доходи и възможност за развитие на нови области. Всичко това се оказва възможно благодарение на съществуващата силна нормативна и финансова подкрепа от страна на държавата (независимо че като сравнително нов феномен все още не се счита за изчерпателно регламентиран в законодателен аспект).

Социалното фермерство като алтернатива на трудова заетост

Всички изследвания сочат, че у нас съществуват определени уязвими групи с много малки шансове за трудова заетост⁵. Причините за това са множество, но в много от случаите са свързани с наличието на прегради и стереотипи (предразсъдъци) за хората с различен пол, възраст, етническа принадлежност, раса, здравен статус и др., изграждани с векове.

• *Млади хора.* Безработицата сред тях е най-висока, в сравнение с другите възрастови групи. Те най-често нямат сигурна заетост (работят по устни или граждански договори) и заемат работни места, които са нископлатени и несъответстващи на високото им образование. Една от причините за безработицата сред младите хора е оставането по-дълго време в сферата на труда на хората във високите възрастови групи (след 60 – 65 г.). Но много по-съществена причина е свързана с наличието на определени *стереотипи*: липса на трудов опит, практически умения и навици; необходимост от повече инвестиции в тяхното развитие; висок риск за инвестициите в тяхното обучение; нестабилност в заетостта; претенции към заплащането и кариерата, неотговарящи на вижданията на работодателя; вероятност да създадат семейство и да отглеждат деца.

• *Възрастни хора.* Стартиралата през 90-те години реформа в социалното осигуряване, свързана с удължаване възрастта и трудовия осигурителен стаж (като условие за придобиване правото на пенсия), както и силно свитото търсене на труд, увеличиха значително безработицата на населението над 40- и особено над 50-годишна възраст. Пенсионната реформа бе продиктувана от тенденциите за бързото стареене на населението и по-късното включване на младото поколение в сферата на труда, поради увеличения престой в образователната система. Въпреки че тя се основава на хипотезите за

⁵ Владимирова, К. 2009. Стратегическо управление на човешките ресурси, НБУ, с. 380.

по-дълъг и здравословен живот, за запазена производителност и възможен достъп до заетост на преобладаващата част от по-възрастните, наред с положителните си качества, тя доведе до несигурна заетост и безработица на по-възрастните. Връщането към заетост и запазването на достигнатото равнище (статус, кариера, социална сигурност, доходи, обществено положение) за тях е изключително трудно. Оказва се, че работодателите не желаят нито да наемат, нито да инвестират в заетите над 40- и особено над 55-годишна възраст. Малката част, които успяват да си намерят работа, най-често е по срочни (временни) договори и с по-ниски доходи, в следствие и по-ниски пенсии. Сред най-често срещаните *стереотипи* и мотиви на работодателите против тяхното наемане са: висока цена на труда (свързана преди всичко с допълнителните плащания за продължителен стаж и високите осигурителни вноски); образование и квалификация, неотговарящи на изискванията на технологичното равнище на производството; трудови навици, несъответстващи на съвременния ритъм на работа; здравословно състояние, предполагащо по-чести отсъствия от работа или по-ниска производителност; по-трудна адаптация към промените; нежелание за обучение.

• *Жени*. Равнището на заетост на жените, участието им във вземането на управленски решения, реализирането на професионална кариера са по-ниско в сравнение с мъжете (при това без различия в образованието и професионалната подготовка между половете). Оказва се, че отношението към жените е различно както при наемане на работа, така и при заемането на по-високи позиции в служебната йерархия и заплащането на труда. Основните *стереотипи* за жените са свързани с това, че те са заети с твърде много неща – пазаруване, домакински труд, домашно производство, грижи за децата, възрастните и болните в домакинството (факт!). Тъй като нямат много свободно време да се развиват и обучават в извънработно време, това ги прави безперспективни за много работодатели. Много от проявленията на дискриминация са свързани с майчинството на жените – така този най-важен период и семейна отговорност се превръща в най-критичната фаза от трудовата биография.

• *Хора с увреждания*. Те са може би най-слабо използваният трудов потенциал. Уврежданията ги правят неконкурентни кандидати, т.е. дори не им се дава шанс да покажат какво могат в действителност. Основните *стереотипи* и аргументи, които работодателите умишлено или несъзнателно представят и защитават, са свързани с това, че: инвалидите имат здравословни проблеми и ограничения при

изпълнение на ежедневните си трудови задължения, което ги прави непълноценни работници; съществува необходимост от адаптиране на работните места към различните видове увреждания, т.е. разходи; липса на образование и професионална подготовка (за някои групи инвалиди придобиването им е силно затруднено по обективни и субективни причини).

- *Роми.* Характерни за тях са: масова и продължителна безработица; временна заетост, в т.ч. заетост за няколко месеца в субсидираните от правителството или чуждестранни институции програми; работа в нерегламентирани дейности и сектори; концентрация в рисков сектори; ниско образование и растяща неграмотност сред младото население поради непосещаване или отпадане от образователната система; географско натрупване в селища и квартали „гета“. Основните *предразсъдъци* на работодателите са свързани с: липса на образование и квалификация; асоциации с трайна безработица, злоупотреби, незаконност, престъпност и други криминални деяния.

- *Имигранти, граждани на трети държави.* Множество изследвания сочат, че имигрантите имат изключително ниска конкурентоспособност на общеевропейския трудов пазар. По-често те заемат работни места, които са временни, с по-неблагоприятни условия на труд и/или които са под нивото на тяхната квалификация. Това очертава измеренията на т.нар. „двойствен“ пазар на труда, чийто непривлекателен сегмент се заема от имигрантите – там се намират помасовите, непрестижни, неквалифицирани, нискостоящи в йерархията длъжности, предлагащи ниско заплащане и ограничени възможности за професионално развитие. Основната част от работещите имигранти у нас са самонаети лица, развиващи дребен семеен бизнес предимно в сферите на ресторантьорството и търговията, като се наблюдава тенденция към изграждане на локални вериги от т.нар. „етнически“ предприятия (с хомогенен географски и етнокултурен произход). Други работят предимно в семейни фирми или фирми, притежавани и/или управлявани от представители на тяхната имигрантска общност. Мнозинството от имигрантите нямат трудова заетост, като една малка част от тях реализират нелегални доходи чрез електронна търговия (по интернет). Всъщност много често имигрантите полагат недеklarиран труд (което нерядко се насърчава и от самите работодатели с цел избягване на данъчно-осигурителните тежести). Същевременно нелегалните имигранти (с изтекла виза или разрешително за работа) могат да бъдат открити там, където трудът е най-тежък, опасен и

евтин. Нелегалната заетост има и особено негативни обществени ефекти, тъй като с нея се свързва поддържането на паралелен „черен“ сегмент на трудовия пазар, който деформира принципите на лоялната пазарна конкуренция. Множество причини затрудняват трудовата интеграция на имигрантите у нас: напр. езикова бариера, липса на подходящо образование и квалификация, липса на информираност относно реда и процедурите за търсене на заетост и т.н.; невъзможност работодателят да използва традиционни източници на информация (специфика на образованието, качество на работа при предишен работодател, препоръки и т.н.) в процеса на подбор на персонал; сложност на процедурата по признаване на документи, издадени от образователна институция в чужбина; твърде тежки, административно усложнени, бавни и скъпи процедури по наемане на имигранти със статут на продължително пребиваващи. Една от най-често срещаните причини за ниската трудова заетост на имигрантите са стереотипите. Проучванията сочат, че в общоевропейски план доминират следните *стереотипи и предразсъдъци*: не зачитат закона и причиняват ръст на престъпността; носят болести в страната (особено незаконните, които често са в недобро здраве и разпространяват инфекциозни и заразни болести); създават конкуренция на пазара на труда, отнемат част от работните места и увеличават безработицата сред местните жители; стимулират понижаване на заплатите; ползват социални услуги и помощи и извличат ползи от икономиката, без да влагат в нея, с което натоварват социално-осигурителните системи на приемащата страна и пряко засягат интересите на местното население; държат се така, сякаш страната им принадлежи – не демонстрират необходимото уважение към местните и рушат устоите на познатия им начин на живот; изграждат паралелни общества – живеят в затворено общество, не общуват с местните, нямат желание да се интегрират и остават чужди на приемащото общество; децата им понижават стандартите в местните училища – имат слаб успех, защото родителите им са необразовани и не притежават необходимите възпитателни умения, не говорят езика на приемната държава, записват ги на училище по средата на учебната година и не знаят към коя култура всъщност принадлежат; жените от имигрантски произход живеят като малцинство – имигрантите от неевропейски произход (основно мюсюлмани и араби) често се считат за „назадничави“ в общ цивилизационен план⁶. В основната си част тези предразсъдъци се

⁶ Имигрантите и техните наследници – Ръководство за политики, насочени към благосъстоянието на всички в плуралистичните общества, Издателство на Съвета на Европа, 2010.

споделят и от българското общество. Оказва се, че общо взето българите не желаят да наемат хора с други религии и особено с друга култура и цвят на кожата.

При съчетаване на посочените стереотипи (признаци за дискриминация), включването на въпросните уязвими групи в заетост става почти изключено. Например особено трудно се интегрират лицата, които са с ниско образование и без професионална квалификация.

В светлината на устойчивата тенденция за изолиране на посочените групи от активна трудова заетост, социалното фермерство може да се разглежда като една от възможностите за нейното преодоляване. Активното участие в ежедневието на една ферма дава възможност на хора в неравностойно положение, от различни обществени слоеве, да подобрят своето умствено и физическо здраве, да получат достъп до платена заетост, да се интегрират пълноценно и съответно да подобрят качеството си на живот – хора с физически, интелектуални или психологически увреждания, поведенчески проблеми или затруднения в обучението, трайно безработни, имигранти, наркомани, социално слаби, правонарушители, хора в напреднала възраст и т.н.⁷. В този смисъл, със своята лечебно-терапевтична, рехабилитационна, образователна и интеграционна насоченост, социалното земеделие може да има изключително сериозен принос за развитието на всяко общество⁸.

Състояние, проблеми и перспективи на социалното фермерство в България

Състоянието, проблемите и перспективите на социалното фермерство е възможно да се разглеждат както самостоятелно, така и във връзка с проблемите и перспективите на социалното предприемачество и социалните иновации в селските райони.

Проблеми и перспективи на социалното предприемачество. В Европа социалните предприятия са познати от години, но набират скорост едва след 2000 г., когато част от държавите членки на ЕС започват да въвеждат правна дефиниция и характеристики за „социално предприятие“. Понастоящем в множество европейски държави (като Италия, Белгия, Франция и др.) социалното

⁷ Bryant, L., B. Garnham. 2014. Economies, ethics and emotions: Farmer distress within the moral economy of agribusiness, *Journal of Rural Studies*, 34: 304-312.

⁸ Gozener, B., M. Sayili. 2011. Use of animal wastes in beef cattle farming and environmental considerations, *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 17 (6): 816-828.

предприемачество вече се е наложило като доказано ефективен инструмент за третиране на общественозначими социални проблеми чрез бизнес дейности и организации, представлява съществен сегмент от бизнеса и обществените нагласи към него са все по-позитивни и подкрепящи.

Законодателството, което урежда статута и регулира дейността на социалните предприятия в България, е слаборазвито. В него липсва универсална дефиниция за социално предприятие, както и норми, уреждащи неговия статут, форма и дейност (единственият законодателно регулиран тип предприятия са специализираните предприятия и кооперациите на хора с увреждания). Въпреки липсата на законова уредба, практиката в България показва, че съществуват организации, които развиват социално предприемачество и се самоопределят като социални предприятия. Няколко са моделите на социални предприятия, които преимуществено се развиват от нестопански организации: като работодатели на хора от рискови социални групи, като осъществяващи услуги (вкл. обучителни и образователни) в полза на такива целеви групи и като извършващи социални дейности в най-широк смисъл.

Налице са редица положителни предпоставки, които благоприятстват развитието на социалното предприемачество у нас:

- Концепцията (разбирането) за социално предприятие е широка, което позволява гъвкавост и възможност то да извършва дейността си под различни форми. Поради липсата на сериозни ограничения, както и специален регистрационен и лицензионен режим, всеки икономически субект може да се самоопредели като такова предприятие. Тази свобода подкрепя развитието на бизнес инициативите и дава възможност за повече саморегулация на сектора.

- Корпоративният данък е в размер на 10%, което е едно сериозно облекчение за стопанските субекти.

- Юридическите лица с нестопанска цел (ЮЛНЦ), които по дефиниция имат социални цели и често имат водеща роля при осигуряването на подкрепа на уязвимите групи, могат да извършват стопанска дейност и то при сравнително облекчени условия.

В същото време, въпреки липсата на рестриктивна правна рамка, налице са конкретни обстоятелства, които възпрепятстват развитието и устойчивостта на социалните предприятия в България:

- Въпреки че функционира на пазарен принцип, работата с целева група, уязвима по своята същност, изисква време и

допълнителни усилия, за да успее организацията конкурентно да догони другите производители/доставчици на услуги.

- През последните години е налице непостоянен бизнес климат, в резултат на глобалната икономическа криза, както и нестабилната политическа обстановка.

- Липсва специфична стимулираща политика от страна на държавата за развитие на социално предприемачество.

- Средата за развитие на тези организации остава нестабилна – липсва подкрепа за устойчивост на дейностите, особено за малките организации, които остават изцяло зависими от програмите на външни донори, които са краткосрочни и често със съвсем различни приоритети.

- Липсват сериозни и дългосрочни програми, насърчаващи подкрепената и защитена заетост. Ако има такива, те са насочени основно към хора с увреждания, но не и към други уязвими групи.

- Механизмите за финансиране за стартиране или поддържане на дейността са сериозно ограничени. Например: банковите кредити са изключително затруднени, без особени облекчения за някои категории социални предприятия (напр. ЮЛНЦ); рисковото финансиране (чрез дялово участие) почти не е развито, освен това всички инвеститори търсят на първо място възвръщаемост на инвестициите, което при социалните предприятия е по-трудно или поне отнема повече време; национално грантово финансиране почти липсва; свободното събиране на такси трудно може да осигури сериозен приход, особено ако услугите са насочени към конкретните целеви групи; финансиращи програми на местно (общинско) ниво липсват.

- Съществуват множество проблеми, свързани с финансирането по оперативни програми: финансират предимно заетост, а не предприемаческата дейност като такава; достъпни са за по-големи организации, които имат вече сериозен наличен ресурс; увеличават зависимостта от грантовото финансиране; фокусират се върху краткосрочни резултати (предимно количествени) и се затрудняват да оценят по-цялостно въздействие; почти никога не предвиждат средства за организационно и институционално развитие на организациите, изграждане на сектор и мрежи; често се изисква собствен принос.

Проблеми и перспективи на социалните иновации в селските райони. Редица фактори подкрепят иновациите в селските райони:

- диверсификацията на местните икономики;

- продължаващата нужда от технологичен напредък при производството на храни;
- атрактивността на селските райони за свободните предприемачи – по-висок стандарт на живот и качество на околната среда;
- технологичният напредък и пазарните тенденции, насърчаващи малкия бизнес да се локализира в селските райони;
- подобряването на инфраструктурата и достъпността на селските райони;
- иновациите в предоставянето на услуги, произтичащи от необходимостта да се осигурят качествени услуги на населението, отдалечено от големите градски центрове;
- растежът в екопроизводството и екоиновационния сектор.
- Като основни пречки пред развитието на иновациите в селските райони могат да се посочат:
 - липсата на качествена инфраструктура за широколентов достъп;
 - относително слабата икономическа основа, малкото на брой бизнеси, липса на клъстъринг, което възпрепятства трансфера на знания, изграждането на мрежи и конкуренцията;
 - напускането на младите и високообразовани хора, което се отразява в липсата на висококвалифицирани кадри за селско стопанство и индустрия, основани на знанието.

Проблеми и перспективи на социалното фермерство. Наред с посочените тенденции, благоприятстващи или затрудняващи социалното предприемачество и иновации, социалното фермерство има и своя специфика.

Преди всичко в България социалното фермерство е в изключително начален стадий на развитие – този феномен е почти непознат за българското общество. Основните дейности, които намират приложение в страната, включват взаимодействие с животни (основно с коне) за деца, младежи и възрастни с различни здравословни проблеми, както и участие в земеделски дейности за възрастни с проблеми със социалното поведение и адаптацията (затворници и представители на малцинствата). Съществуват центрове за селски/аграрен туризъм, чиято дейност е ориентирана към хора от всички възрастови групи без специфични потребности, и техните цели са предимно развлекателни/рекреационни. В реализацията на тези дейности обикновено са ангажирани пет типа участници, в зависимост

от типа на упражняваните дейности: терапевти, инструктори, обучители, консултанти и фермери⁹.

Въпреки наличието на отделни инициативи, свързани предимно с реализацията на проекти, финансирани по различни програми, социалният фокус на земеделието все още трудно привлича внимание. Оскъдната налична информация относно възможностите и предимствата на социалното фермерство не е в състояние да провокира значителен обществен интерес, включително интерес от страна на изследователите или управляващите органи. Съществуващите примери са резултат от частна инициатива без каквато и да е намеса и координация от страна на правителството.

Причините за слабо разпространение на социалното фермерство са множество:

- липса на информираност от страна на институциите, организациите и бизнеса по отношение на важноста и потенциала на социалното земеделие;
- липса на адекватна държавна политика, фокусирана върху стимулирането и популяризирането на този тип дейност;
- липса на изградени мрежи и кооперации в селските райони;
- липса на разработени материали за обучение на земеделски производители;
- недостатъчно развити структури на селските райони, насърчаващи прилагането на алтернативни модели на заетост и използване на многофункционалното земеделие като източник на приходи и др.

В същото време в България определено съществува потенциал за развитие на социалното фермерство заради:

- подходящите природно-климатични условия;
- съществуващите традиции в земеделското производство;
- необходимостта от подобни дейности за разрешаване на проблемите на различни обществени групи със специфични нужди;
- съществуващите финансови ресурси за стартиране и развитие на този тип дейности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

България е страна с вече установени традиции в изграждането и развитието на земеделски кооперации, които наред със своята производствена дейност имат и множество социални функции. За

⁹ The state of the art of multifunctional farming in Bulgaria: <http://www.maie-project.eu/index.php?id=45>

съжаление, независимо от наличието на 1100 земеделски кооперации у нас, в момента страната няма добър пример за социална ферма. Оптимистичното е, че все повече български земеделски производители виждат в социалното фермерство една добра бизнес възможност и съответно демонстрират (макар и плах) интерес и мотивация да се ангажират с реализиране на социални дейности в своите стопанства. Това е особено важно през този програмен период, който предвижда да осигури възможности за финансиране на мултифункционалното земеделие по линия на Програмата за развитие на селските райони (разнообразяване към неселскостопански дейности). В светлината на устойчивата тенденция за изолиране на голяма част от българското население от активна трудова заетост, както и в контекста на приоритетното значение на трудовата интеграция, са необходими съзнателни усилия за популяризиране на социалните ферми и конкретните дейности, извършвани в тях.

БЛАГОДАРНОСТИ

Представените резултати са от изследване, проведено в рамките на научноизследователски проект от Плана за научноизследователската работа на Висше училище по агробизнес и развитие на регионите – Пловдив на тема „Социалното фермерство в България - проблеми и възможни решения“, изпълняван в периода 2016 – 2017.

ЛИТЕРАТУРА

1. Владимирова, К. 2009. Стратегическо управление на човешките ресурси, НБУ.
2. Закон за защита от дискриминация.
3. Закон за насърчаване на заетостта.
4. Имигрантите и техните наследници – Ръководство за политики, насочени към благосъстоянието на всички в плуралистичните общества, Издателство на Съвета на Европа, 2010.
5. Кодекс на труда.
6. Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ 2014-2020.
7. Програма за научни изследвания и иновации на ЕС „Хоризонт 2020“.
8. Програма за образование, обучение, младеж и спорт на ЕС „Еразъм+“.
9. Програма за развитие на селските райони 2014-2020.

10. Стратегия на ЕС „Европа 2020“.

11. Bryant, L., B. Garnham. 2014. Economies, ethics and emotions: Farmer distress within the moral economy of agribusiness, *Journal of Rural Studies*, 34: 304-312.

12. Foti, V., V. Giudice, M. Rizzo. 2014. Relationship system analysis in social farming: The role of "Sicilian Social Farm Network", *Quality – Access to Success*, 15 (1): 62-68.

13. Gozener, B., M. Sayili. 2011. Use of animal wastes in beef cattle farming and environmental considerations, *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 17 (6): 816-828.

14. Lanfranchi M., C. Giannetto, A. De Pascale. 2014. The role of nature-based tourism in generating multiplying effects for socio economic development of rural areas, *Quality – Access to Success*, 15 (140): 96-100.

15. Pruteanu, E., L. Furdui, V. Şerbu. 2012. Cooperation – the future of peasant farms in Romania, *Quality – Access to Success*, 13 (3): 801-808.

16. The state of the art of multifunctional farming in Bulgaria: <http://www.maie-project.eu/index.php?id=45>